

Ještě k „deváté vlně“ [1987]

Jak to už bývá, dostal se nám do rukou loňský text Ivana Svitáka z *Chico* s určitým zpožděním. Je to text divný, komplikovaný, myšlenkově nejednotný, plný vnitřního pnutí a na mnoha místech až přetéající emociemi, zejména chutěmi a nechutěmi, ačkoliv se jejich jeho autor hrdě hlásí k „modernímu racionalismu“. Ať už to bylo jeho záměrem nebo nikoliv, „objektivně“ se přidružuje Sviták k rozmáhající se skupině poněkud neurotických emigrantů, kteří – každý z toho pupku světa, na němž se usadili – přesně vidí, co se se světem děje a co je dnes ve světě a pro svět nejdůležitější a ztrácejí trpělivost ani ne tak s českým národem vcelku (někteří však i s ním), jako s tou na první pohled nepočtenou hrstkou těch, kteří se ve značně omezujících podmínkách pokoušejí dělat to, co jim na jedné straně velí jejich svědomí a co ještě okolnosti dovolí, a ovšem také to, co dělat musí a co jim ještě dovolí jejich svědomí. Není divu, že se jim napětí a přímo ostrý konflikt mezi danou politickou skutečností a mezi jejich svědomím zdá být tématem privilegovaným, protože první důležitosti. Jde tu totiž o nikoliv pouze soukromou a individuální, nýbrž naopak společnou a do značné míry všeobecnou zkušenost; a na zkušenost by měl Sviták – alespoň podle toho, jak se jí v jiných případech dovolává – přece jenom dát víc, než jak tomu jeho článek nasvědčuje.

Čtenář se nesmí nechat zmást prvním dojmem, jako by šlo o Svitákovu polemiku s Václavem Havlem. Především jsou kárání také četní jiní; výslovně jmenováni jsou někteří jiní za hranicemi žijící (Mlynář, Kohout, Bělohradský a dokonce Solženicyn), ale kritizováni a ironizováni jsou čeští resp. pražští intelektuálové vůbec (a jak si ukážeme, ne pouze letošní resp. lonští, nýbrž vůbec všichni ti, kteří se od Svitákovy odchodu „do světa“, dopustili prohřešků proti správnému pochopení toho, co je „ústředním politickým problémem naší doby“. A Sviták jde ještě dál. I když jeho prudký útok proti pražské „módě zapšklých filosofí“ a proti pražským přežitkům „intelektuální stařiny“ se zdá být spíše produktem spíše nějakých komplexů, takže by se měl stát předmětem analýzy spíše psychologické, představuje ve své absurdnosti a dokonalé odtrženosti od reality parádní kousek paranoidní konfabulace, jaká zřídka kdy prorazí až na rovinu filosofující esejistiky. S opatrnou nedovysloveností, svědčící přece jenom ještě o jisté nejistotě (v tomto případě pak zřetelně dokládající, že autor tak docela ještě svým konfabulacím nepropadl), je český filosof, který zemřel před 43 roky, jmenován jako ten, kdo je odpovědný za „mýtotvorné“ poklesky celé jakési fronty, kde vedle sebe bez ohledu na další rozdíly stojí Havel, Mlynář i Kohout – ba, jak se pokusíme ukázat, i sám Patočka, i když kupodivu přímo jmenován není.

Nejde-li ve Svitákově článku především o polemiku s Havlem, ale míří-li vlastně skrze něho za něho a kolem něho, na celou skupinu stejně podle něho „postižených“ (totiž na Chartu 77) a de facto na jednu docela určitou českou tradici (z níž na první pohled dost nahodile, ve skutečnosti však velmi případně jmenuje Rádla), pak si ovšem my můžeme být dovolit být ještě upřímnější. Proto vůbec nehodlám obhajovat Havla – Havel se dovede zajisté mnohem lépe obhájit sám – ale spíše ty Patočkovy pozice, kterými je charakterizována zejména poslední doba jeho filosofického působení, namířeného do konkrétní společenské a politické situace, a které už dnes sám obhajovat nemůže. Nejde o žádnou nahodilou shodu okolností, že právě uvedené Patočkovy pozice bytostně konvergují s filosofickým odkazem Emanuela Rádla. A že jde Svitákovi ještě mnohem víc o Patočku než o Rádla, to dosvědčují četné invektivy na adresu fenomenologie (z nichž vrcholu předsudečnosti dosahuje nejspíš výrok, že „fenomenologická metoda není schopna nic říci o krizi české společnosti“).

Svitákův článek není psán jako filosofický text, u něhož by bylo možno předpokládat, že pracuje metodou argumentace. V zásadě by to bylo, možné, protože jeho názory nejsou žádným „novým viděním“, které by bylo „in statu nascendi“ a které by bylo nutno teprve postupně vypracovávat (jak ostatně ještě ukážeme). Sviták si toho je sám pravděpodobně vědom, ale pokouší se to zastříť jednak ne zcela přesně adresovanými nadávkami (jako „zapšklé filosofie“ nebo „intelektuální stařina“),

jednak odváděním čtenářovy pozornosti od problému „zapšklosti“ či „nezapšklosti“ různých filosofii k tomu, že on, Sviták, „považuje všechny filosofie za stejně mrtvé“ a že se hlásí k heslu „meine Philosophie keine Philosophie“. (Což je ostatně bod, na jehož jednom – totiž zcela konkrétním – aspektu se se Svitákem ochotně shodneme „jeho filosofie“ opravdu není žádná filosofie; je to sofistika, která svou filosofičnost pouze předstírá.) Snad tím chtěl také naznačit, že z jeho hlediska stačí nad mrtvou a navíc zapšklou filosofií Rádlovou jen štítivě ohrnout nos, zatímco nad neméně mrtvou, leč ještě ne zcela zapšklou filosofií Patočkovou (a fenomenologií vůbec) je třeba předvést jakýsi složitější rituální taneček, mající čtenářům méně sběhlým představovat něco na způsob kritiky. Pokusme se přesto o restituci Svitákových střípků ad integrum, neboť tak se nám nejspíš podaří ukázat „zapšklost“ a zastaralost jeho pozic v potřebném světle.

Svitákovým velkým idolem je „otec moderní politické teorie“, „geniální cynik“ Machiavelli, který sice nezměnil dějiny tím, co napsal, ale vyostřil vědomí o povaze moci – a tím přece jenom v něčem na dějinné proměny jistý vliv (spolu s renesancí vůbec) vykonal: „renesance přinesla pochopení, že morálka s politikou může, ale nemusí souviset“ (a reformace dokonce jednotu obojího „zničila“ tím, že „osvobodila svědomí“). Čtenář si zajisté povšiml, že až do této chvíle mluví Sviták o „vědomí“ a „pochopení“; a náhle přechází ze sféry „subjektivity“ do samotné „objektivity světa“: „Tak se stal v moderní době výkon politické moci specializovanou sférou lidské činnosti s vlastní vývojovou logikou, jež nemá s morálkou mnoho společného.“ „Podobně jako se věda emancipovala od theologie a umění se sekularizovalo, tak se politika stala ne-mravnou ex definitione. Přesněji řečeno, stala se amorální, ne nutně nemravnou, nemorální, nemůže už být měřena kritérii, jež jsou politice cizí.“ Vypadá to jako rozpor, ale Sviták to tak nevidí. Ačkoliv se náš autor ohání vědou a racionalitou, zůstává v něm hodně z jeho vnitřně nepřekonané osobní minulosti, tj. z jeho starší marxistické a hegelovské orientace. „Nemyslím,“ říká, „že moderní ani jakákoli jiná civilizace vyrůstá z duchovní struktury, protože jak civilizace, tak kultury jsou výsledky dějin, ekonomických sil, politických zřízení, národních tradic a souhry okolností, jež způsobují jejich vznik a pád...“ Proto také nepomůže odmítnutí Machiavellim odhalené a vyslovené „moderní politické teorie jako racionální technologie moci“: „není cesty zpět do před-machiavellského světa“ (kdy eventuelně „svědomí a politika mohly spadat v jedno“). Není tedy návratu, „existuje jen trvalý pohyb struktur, jenž plodí nové hodnoty, což se vždy jeví jako úpadek hodnot starých. Nestojíme tedy ani v Praze, ani v San Francisku před novou roztržkou svědomí a politiky, čelíme však všude ambivalentním jevům technologického růstu a společenských rozporů.“ Geniálně amorální cynismus machiavellského myšlení je jen odhalením amorálnosti samotné politiky, ba samotné politické reality, a tedy vyslovením „objektivní vědecké pravdy“. „Pravda o realitě bohužel neníčí mýty, dává jen podnět k jejich reformulaci.“ A odtud se pak rodí političtí mytologové, z nichž někteří – aniž by si toho třeba byli vědomi – „postulují integritu svědomí jako pravidlo hry politikům“.

Podle Svitáka tu tedy jednou je určitá politická skutečnost – a tu je jenom třeba správně pojmenovat a pojmenovat. Kdo to správně (tj. stejně jako na Machiavelliho se odvolávající Sviták) nevidí a vykládá to jinak, je ideolog a mytolog. Ale tady se dostává náš autor do nesnází. Ideologie je přece vždycky úzce spjata s mocí nad lidmi (a to s reálnou mocí nad reálnými životy lidí, ne pouze s mocí nad jejich vědomím). S jakou reálnou politickou mocí jsou podle Svitáka spjata mytologové Mlynář nebo Pavel Kohout – nebo dokonce Václav Havel? Uvědomuje si vůbec Sviták, když nejen přenechává „kněžím, metafyzikům a teď i moderním spisovatelům, aby se pokoušeli hrát integrály na housle“, ale když konkrétně Havlovi vytýká, že jako mýtovůrce se snaží „zakrýt nahou realitu“ a „znejasnit střet supervelmocí, bloků, kontinentů a kultur“, že si nevyřizuje jen nějaké účty s emigranty, kteří mu snad z nějakých důvodů nejsou sympatičtí (což by byla konec konců vnitřní záležitost naší emigrace), nýbrž že se dopouští dvojnásobné denunciaci – a zase nejenom Havla osobně, nýbrž celého českého „dissentu“ („čeští dissenti nechápou, oč vskutku jde v globálním měřítku“, na čímž ovšem Svitákovi,

jemuž je vše naprosto jasné, „zůstává rozum stát“)? Pro Západ je určeno konstatování, že „mluví jen a jen o české společnosti 80. let a že lokální, provinciální hlediska přenáší na všechny civilizace, současné i minulé“ (takže není třeba ho vůbec poslouchat), že nevidí správně „rozdíl mezi sovětskou a otevřenou společností“, „protože se rozdíly politických struktur vůbec nezabývá“; a pro úřady na Východě je určeno Svitákově chápavé uznání, že „pražský intelektuál má mnoho důvodů k pesimismu“ a že „čeští intelektuálové musí volit způsob abstraktně fenomenologického a hyperbolického psaní o politice, protože konkrétní specifická, adresní pravda smrdí kriminálem“. Tím je sice denunziaci učiněno zadost, ale Sviták si ještě honem musí odplivnout (pro domo sua): „ale i vnucený žargon má meze své užitečnosti“!

Koho tedy kryje a komu nahrává mýtotvůrce Havel (a ostatní český disent“)? S kterou politickou mocí to vlastně kolaboruje? – To už Svitáka vlastně ani moc nezajímá; okamžité nápady a vtipné formulace jsou mu nade vše. Dělá ovšem chybu, že ty „české intelektuály“ tak podceňuje a že je poněkud příliš předčasně ztotožňuje se „štamgasty kavárny Slávie“, inspirujících se „nárazy vegetujícími na periferii evropského politického spektra“. Nemůže totiž ani v případě, že by snad měl pravdu, nečekat, že mu tihle „čeští intelektuálové“ při vši své druhořadosti nepostaví otázky, které chce stavět on jim, byť byl proti nim „mužem světa“. Sviták kategoricky prohlašuje, že „ústředním politickým problémem naší doby“ „je a zůstane po zbytek století“ „rozhodující otázka Západu ... zda otevřené demokratické společnosti (v sovětské frazeologii „kapitalistické“) mohou odolat soustředěnému tlaku totalitních byrokratických diktatur“. Nezbývá tedy, než obrátit jeho vlastní otázku proti němu. „Jenže jakpak ví, co ví?“ Není právě tohle zase jenom jakýsi starý mýtus, ba víc než mýtus, není to skutečná ideologie, jejíž sepětí s konkrétní politickou mocí je mnohem zřejmější a nápadnější než jakékoliv takové možné sepětí údajné ideologie Havlovy (a dalších pobloudilých českých intelektuálů)? (Když si Sviták dovolí „svůj osmiletý žalář“, který si „odseděl jen v Kalifornské státní univerzitě a ne v ostravských dolech“, přirovnávat k věznění Václava Havla, poskytuje nám to velmi sugestivní obraz jak jeho vztahu k „objektivní realitě“, tak jeho odlnosti vůči „osobním“ničivým důsledkům“ neblahých situací.)

Sviták se zhlédl ve voltairiánském osvícenství, ale jen velmi povrchu; nedostává se mu jisté generozity a gentlemanství, jež jediné nám činí např. Voltaira dodnes sympatickým a blízkým. U Voltaira cítíme v jeho polemikách (tím nemyslím zběsilé útoky tam, kde s úhlavními nepřáteli nehodlal ztratit jediné dialogické slovo) kus základního respektu k protivníkovi. Sviták naproti tomu musí z každého udělat nejdříve hlupáka, a vlastně to jen podtrhuje, když mu přiznává nějaké klady: „vynikající dramatik, chápavý myslitel, neúplatný chartista a odvážný štvanec, jenž svou integritu nevyměnil za emigraci“ – ale : „Nevím, zda svůj názor bych ospravedlnil před soudnou stolicí kavárny Slávie, ale přece se domnívám, že Václav Havel nechtěně propadá infernálnímu cyklu mytologií, jež se vinou dějinami ve vždy nových podobách.“ Takže přece jen – nechápavý. Ale Sviták ví, co to je přátelství, chápající i takovou nechápavost: „Z myslí vyprahlé žárem konzumní civilizace a kalifornské intelektuální pouště (jaká nečekaná sebekritika! pozn. LvH) se sotva dá vymačkat krůpěj použitelné moudrosti pro pražské přátele, ale aspiruje-li člověk na pravdu za každých okolností („i vnucený žargon má meze své užitečnosti“ – nevhodně cituje LvH), pak musím říci nepříjemné věci i za cenu chladného pohrdání, jež stihne kalifornského excentrika od usilovně se podšprajcovávajících profesionálních metafyziků, s nimiž mám tu čest mít tak málo společného jako Václav Havel“ (to prosím po Havlových „Dopisech Olze“!). „Pouze přátelům můžeme říci pravdu, když si myslíme, že se mýlí, protože jen oni to chápou a ocení.“ (Sviták musel ztratit veškerou soudnost a také všecek dobře český „čuch“ pro to, co páchne, jestliže si myslí, že mu tady na něco takového naletí někdo víc, než holubi, a to ještě jen ti docela nejmladší.)

Ale dosti polemiky (vlastně nám nešlo ani tak o polemiku, jako o vytažení některých podstatnějších souvislostí ve Svitákově článku na světlo); zbývá nám ještě splnit slib, že ukážeme blíže, proti čemu a proti komu tu v hlubším smyslu Sviták vede útok. Podívejme se tedy na některé pasáže z Patočkových

posledních textů. A jako na úvod si připomeňme Patočkova předválečná slova (z České vzdělanosti v Evropě, s. [??]) (: „Máloco zdá se mi tak naléhavé, jako přivést ne lid, ale českou inteligenci zpět k pokoře a skromnosti, a pokusit se vůbec připomenout jí, že existuje fakt svědomí.“ (Sviták ovšem „fakt“ svědomí nikterak nepopírá, ale trvá na tom, že jde o „kategorii“ morální, nepřevoditelnou na žádné kategorie společenské.)